

ТОВСТА

Світлана Петрівна
kalyna-sv@ukr.net

УДК 342.1

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ
ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
АСПЕКТCIVIL SOCIETY IN EUROPEAN AND DOMESTIC POLITICAL AND LEGAL
CONSCIOUSNESS: HISTORICAL AND THEORETICAL ASPECTадвокат, старший
викладач, Полтавський
інститут економіки і
права Університету
"Україна"DOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2021.3\(1\).5](https://doi.org/10.37634/efp.2021.3(1).5)

TOVSTA Svitlana Petrivna – lawyer, senior lecturer, Poltava Institute of Economics and Law of "Ukraine" University

У статті послідовно розглянуто історію розвитку філософсько-правової думки про громадянське суспільство, яка дозволила визначити витoki багатозначності досліджуваного поняття, з'ясувати неоднозначність у розумінні громадянського суспільства. Вдосконалено структуру громадянського суспільства. Запропоновано та розкрито зміст функцій для належного функціонування громадянського суспільства у демократичній правовій державі, яка повинна забезпечувати кожному громадянину права і свободи незалежно від раси, кольору шкіри, політичних чи релігійних переконань.

* * *

Introduction. Systematic study and implementation of the positive experience of the European political and legal consciousness of civil society, identification of effective technologies for the formation of its values is the most important task in the implementation of legal changes in Ukraine.

The purpose of the paper is to analyze the historical and theoretical understanding of civil society in European and domestic legal consciousness, to reveal the features of building the structure of civil society, its functions aimed at achieving high standards of quality of life and democratic rights and freedoms in society.

Result. The idea of civil society, its essence and relationship with the state in the history of foreign, domestic political and legal thought is a long way. Based on the analysis of scholars' views, it can be argued that the concept is multidimensional, and some authors consider its essence in different directions, so the author proposes to clarify and supplement the structure of civil society organizational, communication, spiritual, cultural and informational components that correspond to certain areas of life.

Conclusions. Having considered the history of the development of approaches to civil society, the author developed the essence of the definition of "civil society", namely: it is an institution of independent public relations, operating on a democratic basis, in the process of preparation, decision-making and monitoring economic, social, cultural, spiritual, legal and political relations. The structural elements of civil society have been improved, which, in contrast to the existing ones, additionally include organizational, communication, spiritual, cultural and information components. It was found that the value and significance of civil society should be based on the interaction of different functions and take into account human rights, information, ideological and educational functions.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянська правосвідомість, правова держава, структура громадянського суспільства, функції громадянського суспільства

Keywords: civil society, civil legal consciousness, rule of law, structure of civil society, functions of civil society

ВСТУП

Сучасне українське суспільство переживає процес системної модернізації, що охоплює всі сфери суспільно-політичного життя, його інститути, норми, цінності. Успішне вирішення проблем модернізації повинно здійснюватися за рахунок активної участі громадянського суспільства у частині його само організації.

Систематичне вивчення та впровадження позитивного досвіду європейської політико-правової свідомості громадянського суспільства, виявлення ефективних технологій формування його цінностей є наважливішим завданням у разі здійснення правових змін в Україні.

Проблематиці розвитку та формуванню громадянського суспільства присвячено наукові праці західних та вітчизняних вчених, зокрема таких, як Ш.Л. Монтеск'є, М.А. Бойчук, Т. Гоббс, Б.О. Гребенюк, Н.Я. Дубас, Дж. Локк, О. Лотюк, А.М. Мерник, Н.В. Саприкіна, М.В. Скиба, В.Я. Шелудько, Л.В. Томаш, С.М. Третяк та ін.

МЕТА публікації полягає в аналізі історико-теоретичного розуміння громадянського суспільства в європейській та вітчизняній правосвідомості, розкритті особливостей побудови структури громадянського суспільства, дослідженні його функцій, які націлені на досягнення високих стандартів якості життя й реалізації демократичних прав та свобод людини і громадянина в суспільстві.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Методи аналізу, синтезу, дедуктивний, індуктивний, історико-порівняльний, аналогій та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Ідея громадянського суспільства, його сутності і взаємовідносин із державою в історії закордонної, вітчизняної політичної та правової думки довгий шлях.

Громадянське суспільство вперше відображено в історичних, філософсько-правових творах давніх греків, а також римських філософів та юристів. У давньогре-

цьких мислителів політичне (або *politike*) охоплювало всі важливі сфери життя суспільства – сім'ю, релігію, освіту, мистецтво, культуру. Бути членом *politike* означало бути громадянином – частинкою держави, а значить жити й діяти згідно із законами держави, не шкодити іншим громадянам. Описуючи *politike*, стародавні мислителі виділяли його основні риси, які сьогодні можна вважати рисами, що притаманні громадянському суспільству. Так, Аристотель у своїх творах зазначав, що громадяни повинні мати приватну власність, бути рівними відносно один до одного, наділені правом брати участь у законодавчому й судовому процесах, тобто всі громадяни повинні брати участь у всьому, що стосується життя держави [11; 1, С. 112].

Уже давньоримський мислитель Цицерон стверджує, що держава є надбанням народу, а право є необхідним джерелом державності загалом. В його вченні присутні ідеї республіканізму, народного суверенітету та наголошується на тому, що громадянин і громадянство є правовими категоріями, на основі яких формується поняття про суспільство як сукупність громадян [4, с. 14]. За його думкою саме закон є ланкою, що пов'язує громадянське суспільство. Безумовно, це була перша спроба окреслити таку рису громадянського суспільства, як дія верховенства права. Але, на жаль, мусимо визнати, що тогочасне «суспільство громадян» було далеким від ідеалів сучасного демократичного громадянського суспільства.

Спираючись на вислови своїх попередників, мислителі Середньовіччя зробили спробу знайти в складному переплетінні політичних, економічних, соціально-культурних і духовних відносин державно організованого суспільства того часу елементи громадянського суспільства.

Отже, стародавні мислителі, ще не розмежовуючи громадянське суспільство й державу, почали у своїх творах окреслювати риси притаманні саме громадянському суспільству.

Сучасне наукове трактування громадянського суспільства бере початок від концепції закордонних філософів Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.Ж. Руссо та ін., згідно з якою держава відповідно до «суспільного договору» набуває легітимності від громадянського суспільства та гарантує своїм громадянам індивідуальні права і свободи [8]. Проблеми громадянського суспільства одержали осмислення в працях Ш. Монтеск'є, І. Канта, Н. Макіавеллі, Г. Гегеля, К. Маркса, Ф. Енгельса. Важливе значення для формування державної політики стосовно розвитку громадянського суспільства має визначення сутнісних характеристик досліджуваного поняття. Саме тому доцільно узагальнити визначення, які запропоновані провідними закордонними та вітчизняними вченими (табл. 1).

На підставі аналізу поглядів науковців (табл. 1) можна стверджувати, що досліджуване поняття є багатомірним, а окремі автори розглядають його сутність у різних напрямках, тому автором запропоновано уточнити та доповнити структуру громадянського суспільства організаційною, комунікаційною, духовно-культурною та інформаційною складовими, які відповідають певним сферам його життєдіяльності (рис. 1).

Цінність і значущість громадянського суспільства визначаються його функціями. Тлумачний словник сучасної української мови за ред. І.М. Забіяки визначає «функцію як явище, що залежить від іншого, основного явища та є формою його вияву, здійснення» [9, с. 475]. Великий тлумачний словник сучасної української мови за ред. В.Т. Бусел стверджує, що «функцією є явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; робота когось, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось» [2, с. 978].

Тому, на нашу думку, функції громадянського суспільства є основними напрямками та видами цілеспрямованого легітимного впливу його інститутів і окремих членів на розвиток суспільства, формування внутрішньої та зовнішньої політики держави.

М.В. Скиб, В.Я. Шелудько до функцій громадянського суспільства відносять: інтегральну (об'єднання, консолідація громадян, суспільства, держави); інструментальну (інструмент досягнення індивідуальних, колективних і державних цілей, висування ініціатив з вдосконалення громадянського життя); дистрибутивна (розподіл винагород, покарань і ролей між людьми у спільноті); регулятивна (регуляція поведінки людей і спільнот); управлінська (керування людьми, соціальними спільнотами і процесами); комунікативна (досягнення взаєморозуміння між людьми і спільнотами, створення комунікацій); нормативна (формування, підтримка і впровадження норм у соціальне життя); ціннісна (встановлення, підтримка й розвиток цінностей, забезпечення ціннісних орієнтацій); контролююча (здійснення соціального контролю за діями людей, громадян, інститутів); функція протистояння (протистояння й контроль за діяльністю індивідів, спільноти й держави); функція критичного мислення (відображення та критика дій індивідів, спільнот і держави) [8].

Л.В. Томаш до функцій громадянського суспільства включає: функція адаптації (йдеться про корекцію процесу функціонування держави мирними, легітимними засобами); функція ціледосягнення (досягнення консенсусу в суспільстві); інтегративна функція (створення необхідних економічних, політичних, культурних умов для саморозвитку різноманітних і різнорівневих суб'єктів); функція відновлення структури і зняття соціальної напруги [10, С. 369].

Польський вчений Й. Форбріг виділяє п'ять основних функцій громадянського суспільства, зокрема: функція контролю за державною владою, функція вигідного посередництва, функція соціальної інтеграції, функція політичної соціалізації, функція надання послуг [5, С. 76–78].

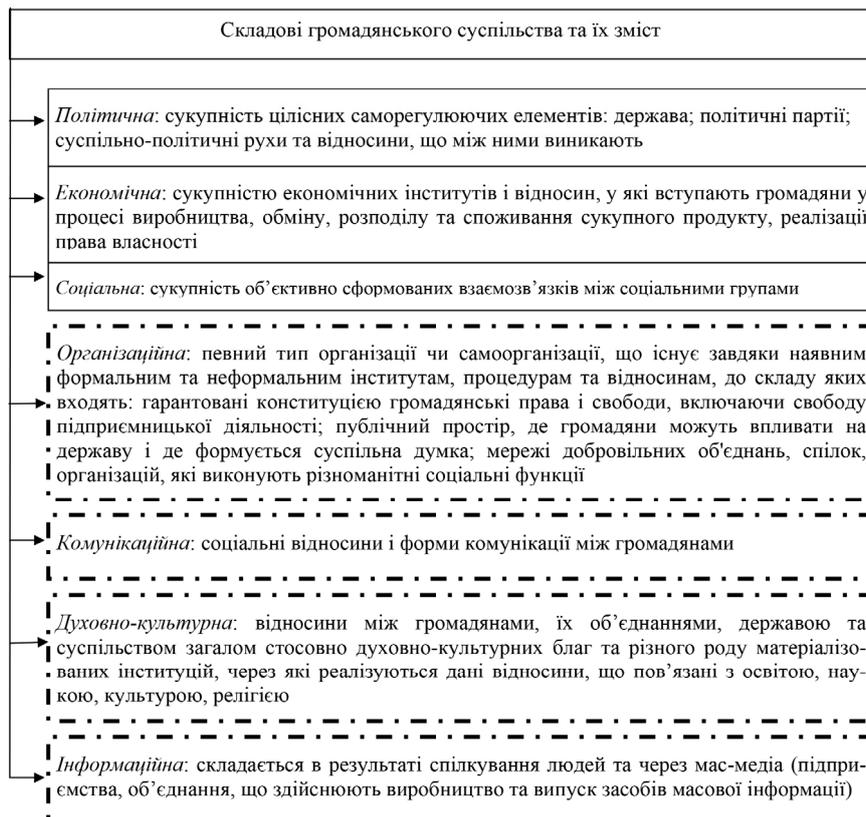
Автор, загалом, погоджується з вищезазначеними функціями відомих науковців, проте вважає за доцільне до функцій громадянського суспільства віднести правозахисну, інформаційну, ідеологічну та виховну функції.

Правозахисна функція виражається у наданні правової допомоги громадянам, що сприяє відображенню в їхній свідомості орієнтирів про можливість реалізації своїх прав та інтересів відповідно правових норм.

Таблиця 1

Визначення поняття «громадянське суспільство» [складено автором за [3; 6-8]

Автор	Громадянське суспільство - це..
Т. Гоббс	формування відносин між людьми в державі на підставі добровільної угоди; наявність верховної влади, що виступає гарантом дотримання угоди і безпеки громадян. Громадянське суспільство ототожнюється з терміном держава.
Дж. Локк	домовленість з іншими людьми про об'єднання у спільноту задля зручного, спокійного й мирного співжиття, надійного користування своєю власністю, а також більшої, ніж у тих, хто живе в суспільстві, безпеки.
Ж.-Ж. Руссо	суспільство, перетворене в державу за допомогою суспільного договору, народного суверенітету, загальної волі, які виступають джерелом справедливих законів, що їх всі дотримуються.
Ш. Монтеск'є	результат історичного розвитку, як ступінь історії після природного стану, сім'ї, героїчного часу, найважливіша гарантія від сваволі і диктатури.
Г. Гегель	система інститутів і відносин, яка знаходиться між сім'єю і державою; сфера задоволення потреб індивіда, яка ґрунтується на праці і власності, і містить у собі протиріччя багатства і злиденності.
І. Кант	громадянське суспільство засноване на таких апіорних принципах: свобода члена суспільства як людини; рівність його з іншими як підданого; самостійність члена суспільства як громадянина.
К. Маркс	сукупність економічних відносин, що відповідають виробничим силам і утворюють базис держави.
Дж. Александер	сфера, яка може бути аналітично незалежною, емпірично диференційованою і морально більш універсалістською порівняно з державою, ринком та іншими соціальними сферами.
А. де Токвіль	самостійна сфера міжлюдських взаємин.
Д. Ронні	форми асоціацій між індивідуумами, які не є частиною публіки, державного апарату, приватного, сімейного життя або атомістичного ринку.
Е. Дюркгейм	форма соціальної інтеграції людей.
М. Уольцер	простір вільних асоціацій індивідуумів, а також набір мереж взаємин, утворених на основі сім'ї, віри, інтересів та ідеології, що заповнюють цей простір.
Ю. Габермас	публічна сфера громадянської активності, яка характеризується відкритістю комунікації, використанням раціонального критичного мислення, концентрацією на суспільне благо, а не на приватні інтереси.
Дж. Коен, Е. Арато	сфера соціальної інтеракції між економікою і державою, що складається, насамперед, зі сфер найбільш близького спілкування (зокрема, сім'ю), об'єднань (зокрема, добровільних), громадських рухів і різних форм публічної комунікації.
А.Ф.Колодій	позначає структурно визначену, інституціалізовану підсистему суспільства зі специфічними, тільки їй притаманними, незалежними від держави, добровільними формами громадської активності й солідарності, з особливими культурними і навіть соціально-психологічними ознаками.
В. Липинський	це люди певної території, які не живуть за рахунок виконання державних функцій і не в змозі безпосередньо здійснювати свої бажання, застосовуючи силу фізичного примусу.
Е.В. Мамонтова	1) система самостійних і незалежних від державної влади суспільних інститутів, що забезпечують умови для реалізації інтересів та потреб індивідів і груп для функціонування та розвитку економічної, політичної, соціальної, культурної і духовної сфер життєдіяльності суспільства; 2) сфера самопрояву вільних громадян і добровільних асоціацій та організацій, які захищені на законодавчому рівні від прямого та опосередкованого втручання з боку державної влади; 3) сукупність суспільних відносин (морально-етичних, родинних, релігійних, національних, соціально-економічних, професійних тощо) поза межами владно-державних структур.
Ю. Михальський	приватні, неурядові та некомерційні організації, які мають мету, спрямовану на суспільне благо.
Д. Норт	включає в себе широкий спектр незалежних від держави організацій (добровільні неурядові та некомерційні організації громадян).
Т. Розова, В. Баркова	сукупність відносно автономних, авторитетних недержавних структур, що складають систему конструктивних противаг і стримувань для структур державної влади.
Ю.П. Сурмін	суспільство людей, які володіють повнотою прав та обов'язків громадян стосовно держави й повнотою прав та обов'язків держави стосовно громадян.
Ф. Шамхалов	1) система забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх відтворення і передачі їх цінностей з покоління в покоління; 2) система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, до завдань яких належить забезпечення умов для самореалізації окремих індивідів і колективів, задоволення приватних індивідуальних чи колективних інтересів і потреб.

* Примітка: уточнено та доповнено автором

Рис. 1. Структура громадянського суспільства [запропоновано автором]

Інформаційна функція дозволяє інформувати людей про вимоги, що встановлюються державою, повідомляти про те, які вчинки й дії визнаються суспільно корисними, а які, навпаки, суперечать інтересам суспільства.

Виховна функція полягає у впливі права на волю, свідомість людей, вихованні в них поважного ставлення до права.

Стосовно ідеологічної, то вона покликана впроваджувати у життя суспільства ідеї гуманізму, пріоритету прав і свобод людини, ідей демократизму.

ВИСНОВКИ

Розглянувши історію розвитку підходів до визначення громадянського суспільства, автором розвинуто сутність дефініції «громадянське суспільство», а саме: це інститут незалежних від влади суспільних відносин, що функціонують на демократичних засадах, у процесі підготовки, прийняття рішень та контролі за їх виконанням вступає з державними органами в економічні, соціальні, культурні, духовні, правові й політичні відносини. Вдосконалено структурні елементи громадянського суспільства, що, на відміну від існуючих, додатково включають організаційну, комунікаційну, духовно-культурну та інформаційну складові. З'ясовано, що цінність і значущість громадянського суспільства мають ґрунтуватись на взаємодії різних функцій і враховувати правозахисну, інформаційну, ідеологічну та виховну функції.

Список використаних джерел

1. Бойчук М.А. Влада і громадянське суспільство: механізм взаємодії. К.: Атлант ЮЕМСі, 2007. 211 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української

мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь, 2005. 1728 с.

3. Гребенюк Б.О. Теоретико-методологічні підходи до розкриття термінів «громадське суспільство» та «громадськість». Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 12. С. 125–131.

4. Дубас Н.Я. Поняття громадянського суспільства. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2011. № 4. С. 13–20.

5. Лотюк О. Функції громадянського суспільства в умовах євроінтеграції. Вісник Конституційного Суду України. 2014. № 5. С. 72–78.

6. Мерник А.М. Підходи до розуміння громадянського суспільства: шляхи становлення. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2011. Вип. 21. С. 148–160.

7. Саприкіна Н.В. Громадське суспільство в системі сучасних суспільно-економічних відносин. Економіка та держава. 2014. № 12. С. 29–31.

8. Скиба М.В., Шелудько В.Я. Теоретичні аспекти дослідження розвитку громадянського суспільства. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/2_2019/24.pdf

9. Тлумачний словник сучасної української мови / уклад. І.М. Забіяка. Київ, 2007. 512 с.

10. Томаш Л.В. Громадянське суспільство як система забезпечення життєдіяльності політичної, економічної, соціальної та духовної сфер. Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 366–370.

11. Третяк С.М. Формування поняття «громадянське суспільство» в західній та українській політико-правовій думці. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Tretyak_2002_1.pdf

References

1. Boichuk M.A. Power and civil society: the mechanism of interaction. Kyiv: Atlant UMC, 2007. 211 p. (in Ukrainian).
2. Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language / ed. V.T. Busel. Kyiv: Irpin, 2005. 1728 p. (in

Ukrainian).

3. Hrebeniuk B.O. Theoretical and methodological approaches to the disclosure of the terms «public society» and "public". *Investments: practice and experience*. 2018. № 12. pp. 125–121. (in Ukrainian).

4. Dubas N.Y. The concept of civil society. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*. 2011. № 4. pp. 13–20. (in Ukrainian).

5. Lotiuk O. Functions of civil society in terms of European integration. *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*. 2014. № 5. pp. 72–78. (in Ukrainian).

6. Mernyk A.M. Approaches to understanding civil society: ways of formation. *State building and local self-government*. 2011. Issue 21. pp. 148–160. (in Ukrainian).

7. Saprykina N.V. Civil society in the system of modern

socio-economic relations. *Economy and state*. 2014. № 12. pp. 29–31. (in Ukrainian).

8. Skyba M.V., Sheludko V.Y. Theoretical aspects of the study of civil society. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/24.pdf (in Ukrainian).

9. Explanatory dictionary of the modern Ukrainian language / ed. I.M. Zabiaka. Kyiv, 2007. 512 p. (in Ukrainian).

10. Tomash L.V. Civil society as a system of ensuring the livelihood of political, economic, social and spiritual spheres. *Journal of Kyiv University of Law*. 2012. № 2. pp. 366–370. (in Ukrainian).

11. Tretiak S.M. Formation of the concept of "civil society" in Western and Ukrainian political and legal thought. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Tretyak_2002_1.pdf (in Ukrainian).